

Х. В. Барна, Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

ХАРАКТЕРИСТИКА ПЕДАГОГІЧНИХ ПІДХОДІВ ДО РОБОТИ З ДИТЯЧОЮ КНИГОЮ

Барна Х. В.

Характеристика педагогічних підходів до роботи із дитячою книгою

У статті представлено педагогічні підходи до роботи із дитячою книгою в умовах дошкільного закладу. Автором проаналізовано історичні засади виникнення кожного підходу; узагальнено результати сучасних досліджень, розкрито методичні особливості роботи із книгою. Особливу увагу звернено на використання книги як джерела виховання ціннісних смислів дошкільника.

Ключові слова: дитяча книга, художньо-мовленнєвий підхід, інтегрований підхід, ціннісне ставлення.

Барна К. В.

Характеристика педагогических подходов к работе с детской книгой

В статье представлены педагогические подходы к работе с детской книгой в условиях дошкольного учреждения. Автором проанализированы исторические основы возникновения каждого подхода, обобщены результаты современных исследований, раскрыты методические особенности работы с книгой. Особое внимание уделено использованию книги как источника воспитания ценностных смыслов дошкольника.

Ключевые слова: детская книга, художественно-речевой подход, интегрированный подход, ценностное отношение.

Дитячою книга залишається одним із провідних засобів навчання, виховання та розвитку дітей, не зважаючи на появу великої кількості сучасних медіа-технологій, дидактичних іграшок та посібників. У сучасних програмах з дошкільної освіти книга розглядається переважно як засіб розвитку мовлення дитини, разом із тим функції книги набагато ширші, у наукових розробках та практиці роботи дошкільних закладах зустрічаються різні підходи до роботи із дитячою книгою.

Роботі із книгою приділяли особливу увагу С. Русова, В. Сухомлинський, Л. Толстой, К. Ушинський; різні підходи до роботи над художніми текстами

пропонують М.Алексеева, А. Богуш, Н. Гавриш, Н. Карпинська, М. Коніна, Є. Тихеева, О.Ушакова, Є. Фльоріна та ін. Поряд з великою кількістю досліджень у цій галузі, проблему виховання ціннісного ставлення дошкільників до книги майже ніхто не піднімає.

Метою статті є аналіз різних підходів до роботи із дитячою книгою та визначення таких, що найбільше сприяють вихованню ціннісного ставлення дошкільників до книги.

Історично так склалося, що педагогічний смисл книги зводився до її використання у навчанні грамоти та моральному вихованні дітей. Від часів Київської Русі книга використовувалась для навчання грамоти дітей (перші згадування про це датуються 10-11 ст.). У Стародавній Русі взагалі панував культ книги: вона відносилася до найбільш цінних речей; люди, що володіли грамотою, користувалися великою повагою. Показовим є те, що і перша рукописна книга для дітей (створена Д. Герасимовим у 1491 році), і перша друкована книга (І. Федорова „Буквар”) були адресовані дітям із метою навчання грамоти. Відомі також друковані книги Каріона, що також створені задля навчання грамоти дітей: «Лицевий буквар» (1694), «Буквар языка словенска» (1696), а також рукописна граматика («Грамматика мала») та нотатки посібника з навчання письма [2].

У сучасному світі книга залишається **засобом навчання грамоти** (абетки, букварі, дитячі книжки). Проте у дошкільному віці навчання грамоти не є освітнім завданням, згідно Базового компоненту дошкільної освіти. Водночас ми можемо говорити про пропедевтичну роль книги щодо навчання грамоти: знайомство із буквою як символом, що позначає звук, створення читацького середовища.

З іншого боку, книжковий ринок сьогодні пропонує книги, орієнтовані на формування граматичних умінь дітей дошкільного віку та пропедевтику вивчення грамоти (М. Захарійчук „Дитяча грамота. Добукварик”, І. Сонечко „Улюблена абетка” тощо). У великій кількості представлені також абетки (видавництва „Махаон”, „Ранок”, „Проф-Прес та інші), музичні книжки-абетки

видавництва „Белфакс”, книжки із вправами, що формують граматичні уміння (серії „Сходинки до школи”, „Стартуємо разом”, „Тепер я можу читати”, „Веселі абетки-розмальовки” видавництво „Ранок”). Існують методики навчання грамоти дітей з 2-х років, наприклад методика О. Бахтіної, яка реалізована в Букварі (видавництво „Школа Геніїв”, Росія). Матеріал Букваря оптимально враховує вікові особливості дошкільників та допомагає у невимушеній, ігровій формі, з опорою на образ навчати дітей грамоти. На дітей дошкільного віку орієнтовані також букварі А Назаренко, А. Степаненко, О. Узорової.

У сучасному світі означений напрям роботи із книгою залишається провідним, багато досліджень присвячено проблемам навчання грамоти дітей, підвищення читацького інтересу (Л. Кузьміна, С. Прибилик), читацьких умінь (Н. Молдавська, Т. Федорова) тощо. Проте знайомство із книгою сучасної дитини відбувається мало не з народження, отже на перший план виходять інші підходи до роботи із книгою, зокрема **художньо-мовленнєвий**, який передбачає цілеспрямований **розвиток зв'язного мовлення дітей**, розвиток художнього смаку тощо.

Основними напрямками роботи, що пропонуються у методиці роботи з художньою літературою, є такі: читання та розповідання дітям творів різних жанрів; розучування віршів, переказ художніх творів, робота з ілюстраціями, інсценізація, заучування віршів напам'ять.

У контексті художньо-мовленнєвого підходу основними формами роботи з книгою виступають **заняття з розвитку мовлення таких типів:**

- 1) заняття з читання, комбіновані заняття (А. Бородич);
- 2) читання одного твору; читання кількох творів, що поєднані однією тематикою; поєднання кількох видів мистецтва; читання з використанням наочності; читання як частина заняття з розвитку мовлення (М. Алексєєва, Б. Яшина)
- 3) заняття з читання творів, з розгляду ілюстрацій (О. Соловйова);

4) переказ за готовим планом, переказ за вибором дітей; переказ в особах або драматизація; читання оповідання, читання казки; ознайомлення з жанрами (Ф. Сохин)

5) слухання віршів, казок, оповідань; розповідання казки, заучування віршів, вікторина, складання оповідань за картиною (О. Ушакова).

Найбільш повна класифікація занять з художньо-мовленнєвої діяльності, на нашу думку, представлена у методиці А. Богуш, Н. Гавриш, які розрізняють види та типи занять. **Види занять**, у свою чергу, класифікуються авторами за різними ознаками: **за літературними жанрами** (знайомство з малими фольклорними формами, читання і розповідання казок, читання оповідань морально-етичної та гумористичної спрямованості, ознайомлення з поетичним словом); **за спрямованістю змісту** (односпрямовані, комплексні (заняття-образи), інтегровані (синтез мистецтв)); **за основним видом художньо-мовленнєвої діяльності** (читання, розповідання, художня комунікація); **за формою проведення** (ігри-драматизації, етичні бесіди, узагальнені бесіди, показ різних видів театрів, показ діафільмів, театралізовані ігри, ігри за сюжетами художніх творів, інсценування художніх творів). Типи занять учені розрізняють такі: фронтальне, групове, індивідуальне, індивідуально-групове [1, с.104–106].

Методи та прийоми, що пропонуються дослідниками для роботи з дитячою книгою, цілком відповідають завданням та напрямкам роботи. У межах художньо-мовленнєвого підходу це такі методи як читання вихователя, розповідання вихователя, заучування напам'ять, бесіда, ілюстрація, інсценізація (виокремлюються у всіх аналізованих методиках розвитку мовлення: М. Алексеевої, А. Арушанової, А. Богуш, А. Бородич, Н.Гавриш, І. Соловйової, Ф. Сохина, Є.Тихеєвої, О.Ушакової та інш.).

Інший історично усталений напрям у роботі із книгою – це її використання **у якості засобу виховання**.

Такий підхід використовувався одночасно із навчанням грамоти. Наприклад, зберігся факт повчання київського патріарху Михаїла вчителів

учити дітей «яко же словесам книжного разума, тако же і благодію, і правди, и любові». Підтвердження реалізації такого підходу можна знайти і в самому змісті творів. Так, у творі Саватія „Прещеніє зкратце про цінність та нерадивість до всього, що буває у навчанні” змальовано образ здатного, проте ледачого учня, якого автор умовляє бути старанним та працелюбним; яскравий виховний зміст просежується також у поемах „Азбуковник про нерадивих учнів” та „Азбуковник наказательний” [2].

Аналіз дисертаційних досліджень показав, що існують різні підходи до використання книги у виховному процесі. Сучасні дослідження присвячені проблемі використання книги у вихованні дітей та молоді за різними напрямками: естетичне виховання (В. Алексєєва, К. Бабенко, Д. Джурабаєва, І. Куличева, Л. Терещенко, Г. Савостина та інш.); народне виховання (Н. Дадеркіна), моральне виховання (С. Варнаков, А. Коряка, Д. Здапарова), гуманізм (Ф. Мерзоева); патріотичне виховання (Є. Райхлина, С. Вінникова).

Особливий інтерес викликає використання текстів як засобу виховання **почуття гумору** дітей (С. Курінна). С. Курінна у своєму дослідженні використовувала художні твори гумористичного змісту як засіб формування в дитини соціально-чуттєвого досвіду, що у свою чергу, є однією з передумов розвитку почуття гумору [5]. Так, у роботі з дітьми, дослідницею проводились „веселі хвилинки”, впродовж яких дітям читали жартівливі тексти, вірші, розповідали кумедні історії, коментували почуте, з’ясовували, що саме було смішного. Потім пригадувались аналогічні історії з власного життя. Проживання ситуації відбувалося через розігруванні сценок, інсценізацію творів [6, с. 154]. Н. Гавриш зазначає, що „**жартівливі вірші, вірші-забавки** допомагають розвивати виразність, точність, влучність мовлення дітей, а також сприяють формуванню поетичного смаку, виховують інтерес до краси українського художнього слова. Художньо-образна поетична форма цих віршів спонукає дітей до усвідомлення інтелектуального, логічного завдання через осмислення значення мовних образів” [3].

Окремим напрямком слід відзначити роботу із книгою як засіб **естетичного виховання**. У цьому підході можна виокремити, у свою чергу, два потужних засоби: художнє слово та ілюстрація. Використання художнього слова із метою створення образів, змалювання картин природи особливо яскраво проглядається у віршах для дітей, кількість яких значно зросла у XVI сторіччі. Проблема естетичного виховання дітей через ілюстрації до книги піднімається у сучасних наукових дослідженнях (К. Бабенко, Г. Савостина).

Дослідники пропонують і інші підходи здійснення естетичного виховання засобом книги: через зміст творів К. Ушинського (Л. Терещенко), інтеграцію з образотворчою діяльністю (Г. Савостина).

Цікавим для нашого дослідження є підхід Д. Джурабаєвої, яка у якості засобу естетичного виховання визначає формування інтересу до книг із мистецтва [4]. У межах цього напрямку виконуються дослідження, присвячені розвитку художнього сприйняття (О. Гайманова, О. Чиндилова).

Н. Гавриш виокремлює три нових підходи до роботи із дитячою книгою: **соціально-психологічний, проблемно-пізнавальний, пізнавально-навчальний**. Розглянемо кожен із них окремо. Соціально-психологічний підхід передбачає таку роботу із текстом, яка дозволяє здійснити вихід на „більш мобільні, різноманітні способи презентування, осмислення й проживання дітьми літературних творів” [3], тобто розглядати книгу як засіб особистісного зростання та соціалізації дитини. Такі заняття є текстоцентричними, вони базуються на сюжеті тексту, у якому сконцентрована життєва ситуація, розгортається соціальний конфлікт тощо.

Наведемо алгоритм проведення занять, розроблених Н. Гавриш у контексті **соціально-психологічного підходу**: 1. Термінологічний аналіз ключового поняття. 2. Читання художнього твору з попереднім націлюванням та наступним обговоренням. 3. Організація проживання дітьми осмисленого

Наступний підхід пов'язаний із **інтелектуальним розвитком дитини** у процесі роботи із книгою. Н. Гавриш такий підхід називає навчально-пізнавальним. Згідно нього, книга виступає джерелом пізнання. Засобами

пізнання тут виступають як текст, так і ілюстрації. Особливого значення у такій роботі набувають питання дорослого, що активізують та спрямовують пізнавальні процеси дошкільника

Алгоритм заняття у межах **такого підходу** може бути таким: 1. Аналіз тексту. 2. Актуалізація знань дітей з теми. 3. Узагальнення знань, символізація.

Із контексту авторської концепції випливає ще одна функція книги, яку ми назвали **сміслоутворюючою**. Ця функція реалізується через наявність сміслоутворюючих понять у тексті, що дозволяє використовувати книгу як основу для формування в дітей базових для пізнання світу понять засвоєння елементарних філософських категорій. Такий підхід до роботи із книгою Н. Гавриш називає **проблемно-пізнавальним**. У його межах пріоритетними методами виступають полілог, створення інтелектуальних карт, моделювання.

Структура заняття у межах **проблемно-пізнавального підходу може бути різною**. Один із варіантів, що пропонує автор, такий: 1. Розмова. 2. Розглядання картинок. 3. Віртуальні діалоги. 4. Практична діяльність. 5. Малювання. 6. Театралізована гра. 7. Імітаційні вправи 8. Полілог [3].

Існують дослідження, у яких книга постає **як засіб творчого розвитку** дошкільника.

Цікавий підхід створення казок спостерігаємо у методиці фольклориста В. Проппа, який виокремив 31 постійну функцію казки, з них 20 – головних. На основі цього дослідження автором розроблено спеціальні карти, які виконують функції опорних моделей для створення казки. Назвемо послідовно 20 карт-моделей, що відповідають функціям казки: 1. Заборона або розпорядження. 2. Порушення заборони. 3. Шкідництво. 4. Від'їзд героя. 5. Задача. 6. Зустріч з дарувальником. 7. Чарівні дари. 8. Поява героя. 9. Надприродні властивості антигероя. 10. Боротьба. 11. Перемога. 12. Повернення додому. 13. Прибуття додому. 14. Хибний герой. 15. Важкі випробування. 16. Ліквідування біди. 17. Розпізнання героя. 18. Викриття хибного герою. 19. Покарання хибного героя. 20. Весілля [7]. Використання таких моделей, по-перше, дозволяє

усвідомити будову казки, по-друге виконує опорну функції у творчій роботі із казкою

Л. Фесюкова ще раз підкреслила безмежні можливості казки, визначивши казку як фактор інтеграції у проведенні занять. Її досвід можна віднести одночасно до особистісно значущого та смислоутворюючого підходу, оскільки автор визначає напрямки роботи, пов'язані як із моральним вихованням, так і з розвитком психічних якостей, навчанням математиці та екології. Автором розроблено такий алгоритм роботи над казкою: 1. Моральний урок. 2. Виховання добрих почуттів. 3. Мовна зарядка. 4. Розвиток мислення й уяви. 5. Казка і математика. 6. Казка й екологія. 7. Казка розвиває руки [8].

Книга може виступати також **засобом психотерапії (казкотерапія).**

Такий підхід заслуговує окремої уваги: згідно йому казка розглядається як засіб профілактики та корекції різних відхилень у поведінці дітей старшого дошкільного віку.

Роботу із літературними текстами із терапевтичною метою активно використовує у своїй програмі „Стежка до свого Я” О. Хухлаєва. Автором розроблено заняття, спрямовані на пізнання себе, правил відносин з оточуючими для різних вікових категорій дітей, у тому числі для дошкільників. Заняття складаються із комунікативних ігор, бесід та роботи над текстом [9].

Казку як засіб виховання особистості використовує також Маниченко. За його авторством вийшла ціла серія корекційних творів, адресованих дітям раннього та дошкільного віку: „Антикапризин”, „Воля”, „Доброта”, „Ваша дитина-лідер” тощо... Зміст книги складають персоніфіковані казки, куди батьки вписують ім'я дитини, отже дитина слухає казки про самого себе. Не вписуються імена тільки в серію казок „Антикапризин”, щоб дитина не приміряла на себе капризи, які дозволяють собі герої казки. До книги додаються методичні рекомендації, диски та лялька-рукавичка, за допомогою якої можна розповідати казки

Українські автори (І. Сонечко, вид-во „Ранок”) також мають серію корекційних віршованих творів, адресованих дітям дошкільного віку („Я

слухаюсь маму”: „Чистунчики”, „Ням-нямчики”, „Мамина помічниця”, „Мамин помічник”).

Деякими дослідниками розглядається також книга як засіб **виховання ціннісних ставлень**: до здоров'я (О. Жукова), до світу вцілому (Є. Дворникова). Проте ніхто з дослідників не висуває завдання виховання ціннісного ставлення до самої книги.

Узагальнимо охарактеризовані вище підходи до роботи із книгою. Зазначимо, що у сучасній дошкільній освіті основним підходом до роботи із книгою виступає художньо-мовленнєвий, згідно якого книга виступає засобом розвитку мовлення. Велика кількість наукових розробок та методичних розробок існує у межах проблеми використання книги із метою естетичного виховання, літературознавчої підготовки та навчання грамоти. Проблема творчого, інтелектуального розвитку, смислотворення при роботі з книгою є відносно новими аспектами роботи із книгою, інтерес до яких поступово зростає. Існує кілька досліджень, у яких книга розглядається як засіб формування ціннісного ставлення до різних сфер життя дитини, проте ніхто не розглядає книгу як об'єкт формування ціннісних ставлень.

На основі проведеного аналізу можемо визначити, що ніхто із дослідників не ставить окрему задачу виховання ціннісного ставлення до книги, проте найбільш сприятливі умови для цього ми можемо спостерігати у інтегрованому підході, запропонованому Н. Гавриш. Дослідницею розроблено інтегрований підхід до роботи із книгою, що враховує соціально-психологічний, проблемно-пізнавальний, пізнавально-навчальний напрямки. На нашу думку, це дозволяє показати багатогранність книги, її універсальність, джерело ціннісних смислів. Важливим чинником вважаємо також необхідність розширення читацького кола дошкільників за рахунок урізноманітнення жанрів та збільшення кількості текстів, які містять глибинні смисли і проблемні ситуації.

У подальших дослідженнях плануємо розробити та перевірити педагогічні умови виховання ціннісного ставлення старших дошкільників до книги.

Література

1. **Богущ А.** Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності у дошкільних навчальних закладах. Підручник для студентів вищих навчальних закладів факультетів дошкільної освіти / А. Богущ, Н. Гавриш, Т. Котик. – К. : Вид. дім «Слово», 2006. – 304 с.

2. **Все о детской книге.** – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://litro.info/>

3. **Гавриш Н.** Про ефективне використання художнього слова в освітньому процесі дошкільного закладу / Н. Гавриш // Освіта Донбасу. – 2011. – №1. – С. 35–41.

4. **Джурабаева Д. Д.** Формирование интереса к книгам по искусству как средство эстетического воспитания подростков : дис ... канд. пед. наук. : 13.00.01 "Общая педагогика, история педагогики и образования" / Д. Д. Джурабаева. – Ташкент, 1984. – 188 с.

5. **Курінна С. М.** Особливості соціалізації дітей шести-семи років у різних умовах життєдіяльності : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук : спец. 13.00.05 "Соціальна педагогіка" / С. М. Курінна, 2004. – 20 с.

6. **Курінна С.** Особливості сприймання та розуміння гумору дітьми дошкільного віку // Дитина-педагог :сучасний погляд. Психолого-педагогічні та соціальні аспекти сучасної дошкільної та початкової освіти : колективна монографія / [заг. ред. В. В. Докучаєва]. – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка». – 2010. – С. 143–156.

7. **Пропп В.** Морфология сказки / В.Я.Пропп. – Л. : «Академия», 1996. – 151 с.

8. **Фесюкова Л. Б.** Воспитание сказкой / Л. Б. Фесюкова. – Харьков : Фолио, АСТ, 2000 – 464 с.

9. **Хухлаева О. В.** Тропинка к своему Я: уроки психологии в начальной школе (1–4). – М. : Генезис, 2006. – 303 с.

Barna C.V.

Characteristics of pedagogical approaches to dealing with children's book

This article presents pedagogical approaches to dealing with children's book at preschool. The author reviewed the history of each approach, summarized the results of modern research, revealed the methodological features of the book. Particular attention was paid to the use of book value in the education of preschool meanings.

Key words: children's book art-speech approach, an integrated approach, the value ratio.

Відомості про автора

Барна Христина Василівна – аспірант кафедри дошкільної та початкової освіти Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

Стаття надійшла до редакції 06.06.2012 р.

Прийнята до друку 28.09.2012 р.